

УДК 327

DOI: 10.30840/2413-7065.1(82).2022.254880

ПРОБЛЕМА СУНІТО-ШИЇТСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ТУРЕЧЧИНИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Максим ХОДЖІНorcid.org/0000-0001-8352-4878

аспірант Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Анотація. У статті розкриваються основні засади зовнішньої політики Туреччини в сфері суніто-шиїтського протистояння країн Близького та Середнього Сходу початку ХХІ століття. Зокрема, автор статті зазначає, що останнім часом прослідковується тенденція перетворення шиїто-сунітського конфлікту із суто регіональної проблеми ісламських країн в об'єкт світової геополітики. За таких обставин важливе місце у нинішньому релігійному протистоянні відводиться і Туреччині, яка в сучасній системі міжнародних відносин посідає особливе місце. Реалізуючи свою неоосманістську доктрину в регіоні, турецьке керівництво вважає іслам основним чинником об'єднання країн Близького та Середнього Сходу, тому майбутнє регіону ним вбачається у створенні світової ісламської держави («умма»). Задля реалізації цієї ідеї Туреччина нинішнє суніто-шиїтське протистояння розцінює як певний пережиток. Тому вважається цілком допустимим встановлення дружніх відносин як з більшістю сунітських держав регіону, так і з шиїтським Іраном. Однак, як показала політична практика, поки що арабські країни не готові визнати Туреччину єдиним центром тяжіння, регіональним лідером, що обумовлено сильним релігійним позиціонуванням у регіоні Саудівської Аравії та Ірану. Всі намагання Туреччини вирішити суніто-шиїтський конфлікт на основі доктрини неоосманізму поки що не мають успіху.

Ключові слова: Турецька Республіка; іслам; неоосманізм; суніто-шиїтський конфлікт; міжнародні відносини; дипломатія.

THE PROBLEM OF SUNNI-SHIITE CONFRONTATION IN TURKEY'S FOREIGN POLICY OF THE EARLY 21ST CENTURY

Maksym KHODZHIN

postgraduate student of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University

Annotation. The article reveals the basic principles of Turkey's foreign policy in the field of Sunni-Shiite confrontation in the Middle East at the beginning of the 21st century. In particular, the author of the article notes the recent trend of transforming the Shiite-Sunni conflict from a purely regional problem of Islamic countries into an object of world geopolitics. In such circumstances, an important place in the current religious confrontation is given to Turkey, which occupies a special place in the modern system of international relations. Implementing its neo-Ottoman doctrine in the region, the Turkish leadership considers Islam to be a key factor in uniting the Middle East, so it sees the future of the region in the creation of a world Islamic state ("ummah"). In order to implement this idea, Turkey sees the current Sunni-Shiite confrontation as a remnant. Therefore, it is considered acceptable to establish friendly relations with both the Sunni states in the region and with Shiite Iran. However, as political practice has shown, the Arab countries are not yet ready to recognize Turkey as the only center

© Ходжін М.

of gravity, a regional leader, due to strong religious positioning in the region of Saudi Arabia and Iran. All attempts by Turkey to resolve the Sunni-Shiite conflict, based on the doctrine of neo-Ottomanism, have so far failed.

Key words: *Turkish Republic; Islam; neo-Ottomanism; Sunni-Shiite conflict; international relations; diplomacy.*

На сучасному етапі помітне дедалі більше зростання ролі релігійного чинника у міжнародних відносинах. На сьогодні релігійні доктрини є важливим фактором, що обумовлює як специфіку політичного процесу окремої держави, так і тенденції міжнародного життя. Останнє дає підставу дослідникам стверджувати про те, що відбувається процес модернізації релігії і в ХХІ ст. вона продовжуватиме визначати характер міжнародних відносин.

Особливо це помітно в країнах Близького та Середнього Сходу, де релігійна належність є однією з основ функціонування в них громадських і політичних інститутів, а також має значний вплив на формування їхньої зовнішньої політики. На особливу увагу тут заслуговує конфлікт, який існує майже півтори тисячі років між прихильниками двох основних гілок ісламу – сунітами та шиїтами. Як показує сучасний перебіг подій, цей конфлікт не лише не вирішується, але й, навпаки, дедалі більше загострюється через його політизацію. Окрім того, останнім часом прослідковується тенденція перетворення шиїто-сунітського конфлікту із суто регіональної проблеми ісламських країн в об'єкт світової геополітики, у який були втягнуті і цілий ряд провідних країн світу. За таких обставин важливе місце у нинішньому релігійному протистоянні відводиться і Туреччині, яка в сучасній системі міжнародних відносин Близького і Середнього Сходу посідає особливе місце.

Проблематика зовнішньої політики Туреччини початку ХХІ ст. на сьогодні стала предметом уваги і вивчення з боку науковців. Серед наукових досліджень слід виділити праці А. Давутоглу [7; 8], який є одним з ініціаторів та ідеологів нової турецької зовнішньої політики, що отримала назву «неоосманізм». Проблематику політики Туреччини в нових умовах також торкався у своєму дослідженні Г. Кіссінджер [2]. Щодо російських науковців з досліджуваної теми слід виділити праці О. Колобова [11] та Ж. Ігошиної [15]. Серед вітчизняних наукових досліджень виділяємо праці П. Варбанець [1] та О. Волович [3].

Однак, незважаючи на певний науковий доробок, проблеми суніто-шиїтського конфлікту у зовнішній політиці Туреччини не знайшли належного висвітлення.

На відміну від США та Росії, які фактично були втягнуті у суніто-шиїтський конфлікт на Близькому та Середньому Сході, Туреччина намагалася виступати своєрідним медіатором або посередником у вирішенні близькосхідних конфліктів, у тому числі і суніто-шиїтського. Тут необхідно зазначити, що упродовж багатьох століть турецька держава відіграла роль одного з найбільш впливових центрів мусульманського світу. Однак історична і законодавча спадщина суттєво відрізняла її від класичних традиційних ісламських суспільств. На відміну від інших ісламських країн, Туреччина стала першою державою, в якій

було втілено в життя проект тотальної вестернізації, який український дослідник П. Варбанець визначає як «лаїцистську модель модернізації» [1, с. 57–59]. Зі свого боку додамо, що лаїцизм передбачає цілий ряд нововведень, зокрема: відокремлення церкви від держави; домінування в державі політичної сфери над релігією; забезпечення свободи всіх віросповідань тощо [2].

Саме ці нововведення були закріплені у Конституції Турецької Республіки 1982 р. Відповідно до її положень Туреччина має статус світської держави [3]. Стосовно релігійного питання у преамбулі Конституції наголошується на тому, що «відповідно до принципів світської держави на державні справи і політику ніяким чином не повинні впливати священні релігійні почуття» [3, с. 55]. Однак, незважаючи на світський характер держави, слід констатувати, що у сучасного турецького керівництва єдиного узгодженого і чіткого підходу до державно-релігійних відносин і досі немає.

На сьогоднішній день 98% майже 75-мільйонного [4] населення сучасної Туреччини складають мусульмани. Приблизно 3/4 із них за своїм віросповіданням є сунітами. Шийтська громада становить понад 300 тис. осіб. Однак від 15 до 20 млн. турків, так само, як і шиїти, ведуть свою генеалогічну лінію від Алі і називають себе алфавітами [4]. За таких обставин трактування ісламу самою державою змінюється залежно від геополітичних і соціально-економічних умов, а сама релігійна політика турецького керівництва спрямована на пошук консенсусу між представниками різних ісламських конфесій. Як це не парадоксально, але саме іслам використовується керівництвом Туреччини як інструмент

пришвидшення модернізації та реформ. З цього приводу сучасний дослідник І. Йилмаз зазначає, що турецька держава «прийняла роль «світського муджахіда» (тлумача релігійних законів)» і стала трактувати іслам відповідно до своїх ідеологічних переконань [5]. Всі ці внутрішні процеси загалом відобразилися і на її зовнішній політиці на Близькому та Середньому Сході.

Якщо характеризувати зовнішню політику Туреччини в регіоні Близького та Середнього Сходу, то слід відзначити, що вона зазнавала певної еволюції. Так, у 90-ті роки ХХ ст., у зв'язку з реалізацією турецьким керівництвом європейського напрямку своєї зовнішньої політики, Анкара почала поступово втрачати свої позиції на Близькому та Середньому Сході.

Уже в другій половині першого десятиліття ХХІ ст. для турецької правлячої еліти дедалі більше стає зрозумілим, що умови вступу Туреччини до ЄС не повною мірою відповідають її очікуванням. Паралельно з цим спостерігається стрімке зростання турецької економіки, що супроводжується зміцненням її зв'язків з регіональними економіками Близького та Середнього Сходу [6, с. 82].

Після політичної кризи 2007–2008 рр., що збіглася з початком всесвітньої економічної кризи, турецьке зовнішньополітичне керівництво очолює А. Давутоглу, доктор міжнародних відносин та колишній радник прем'єр-міністра Р. Ердогана. Саме його вважають основоположником нової зовнішньополітичної доктрини Туреччини, яка отримала назву неоосманізму. Ще на початку 2000-х років А. Давутоглу відзначився низкою наукових публікацій (зокрема монографією «Стратегічне

поглиблення» (Stratejik Derinlik)), в яких він доводив необхідність переходу від ізоляціоністської або монополярної стратегії зовнішньої політики Туреччини до зовнішньополітичного курсу, що ґрунтувався б на ідеї Туреччини «як актора, що перебуває на перетині кількох міжнародних регіонів» [7, р. 6]. З погляду А. Давутоглу, «національний інтерес Туреччини полягає у вмілому використанні її географії» [8, р. 82], а в основі її геополітичної ідентичності мусить бути саморепрезентація як «центральної держави з багатьма регіональними ідентичностями» [8, р. 83]. Зокрема, А. Давутоглу вважав, що Туреччина є одночасно «близькосхідною, балканською, кавказькою, центральноазійською, каспійською, середземноморською ... та чорноморською державою» [7, р. 8].

Відповідно до основних положень цієї доктрини основними завданнями зовнішньої регіональної політики Туреччини є:

- поширення ідей спільного історичного минулого з метою повернення в поле неоосманізму більшості арабських країн за допомогою «м'якої сили» та послідовної врівноваженої політики;

- проведення політики рівновіддаленості від світових геополітичних центрів сили (США, ЄС) у питаннях вирішення проблем регіональної безпеки, зокрема в регіоні Близького та Середнього Сходу;

- здійснення активної дипломатичної, економічної, соціальної та гуманітарної політики з метою перетворення Туреччини на провідну регіональну державу;

- посилення впливу, передусім шляхом надання допомоги на розбудову інфраструктури та реалізацію освітніх проектів, на мусульманські європейські

країни Боснію та Албанію, а також християнські Болгарію, Македонію та Україну (мається перш за все на увазі кримськотатарське населення Автономної Республіки Крим), в яких проживає значна частина мусульман;

- поступове перебирання на себе ролі посередника у процесі вирішення регіональних конфліктів (особливо суніто-шиїтського);

- підтримка Туреччиною демократичних перетворень у країнах Близького та Середнього Сходу з метою повномасштабної реалізації ролі так званого «модернізатора» цього регіону тощо [8].

Виходячи з цієї доктрини, наприкінці 2000-х років турецька зовнішня політика переходить від орієнтирів на односторонню співпрацю з ЄС до політики, спрямованої на активніше співробітництво з державами сусідніх регіонів, зокрема і з близькосхідними.

На сьогодні роль та місце, яке посідає Турецька Республіка в системі міжнародних відносин і в Близькосхідному регіоні, значно зросли. Особливо це зростання важливе в умовах постійної багаторівневої конфліктної взаємодії світових держав. І тут позиція Туреччини залишається надзвичайно важливою [9, с. 106].

Нині серйозну небезпеку для Туреччини становить сирійський конфлікт, міжконфесійний характер якого може стати загрозою, власне, для її територіальної цілісності. Одним із виходів з цієї ситуації для країни може бути здійснення контролю за перебігом подій у регіоні на півночі Іраку й Сирії та безпосередня активна участь у регіональних процесах, спрямована на обмеження впливу ворожих щодо неї сил, вводячи свої підрозділи або здійснюючи підтримку та

контроль діяльності дружніх сил. При цьому турецька держава, зокрема її зовнішньополітичне відомство, намагається проводити гнучку політику, яка є рівновіддаленою від суніто-шіїтського протистояння. В цьому протистоянні Туреччина виступає за примирення між сунітами і шіїтами, акцентуючи увагу на тому, що мусульман має більше об'єднувати, ніж роз'єднувати. З іншого боку, для Туреччини сучасне загострення суніто-шіїтського конфлікту на Близькому та Середньому Сході несе не лише значні загрози, але й великі можливості. Адже після того, як всі учасники конфлікту виснажать один одного в нескінченній війні, потрібна буде воєнна та політична сила, що могла б принести стабільність та взяти під свій контроль ситуацію в регіоні, якою і може бути Туреччина. Для неї відкривається потенційна можливість добитися гегемонії в цьому регіоні світу [10, с. 34]. При цьому основним завданням для Анкари залишалось недопущення чергового замороження цього конфлікту, оскільки такий сценарій розвитку подій був не на її користь.

В контексті нашого дослідження для того, щоб оцінити рівень життєздатності турецьких ініціатив, необхідно проаналізувати активність Анкари щодо кожної країни Арабського світу, яку охопила революційна хвиля. Арабські революції на початку 2011 р. створили додаткові можливості для Туреччини проявити свою активність у близькосхідних процесах відповідно до концепції неоосманізму. Враховуючи кількість візитів, заяв, ініціатив турецького керівництва щодо близькосхідного врегулювання, починаючи з падіння Османської імперії і до цього часу, Анкара ще ніколи не

проявляла в Арабському світі такої активності в дипломатичній, економічній, політичній та духовній сферах.

Загалом офіційна позиція Туреччини полягає в тому, що у разі приходу до влади ісламістів в арабських країнах внаслідок революцій Анкара може виступати у ролі посередника між новою владою в арабських країнах, з одного боку, та між США, Європою й Ізраїлем – з другого. Окрім того, всі ініціативи та заклики Туреччини під час арабських революцій (2011) ґрунтувались на принципах міжнародного права. Більше того, Анкара закликала світову спільноту дотримуватись у своїх діях міжнародно-правових норм. Так, політична еліта Турецької Республіки закликала до мирного розв'язання конфліктів між владою й опозицією в арабських країнах. У турецьких ЗМІ поширювалась заява МЗС Туреччини від 21 березня 2011 р. про те, що Туреччина проводить послідовну політику, спрямовану на підтримку демократичних перетворень в арабських країнах, які мають здійснюватися мирним шляхом, при збереженні територіальної цілісності і суверенітету цих країн [11].

Найбільш активно Туреччина долучилась до врегулювання масових протестів у Тунісі, Єгипті, Сирії та Лівії. Зокрема, вона підтримала процес демократизації в Тунісі після «жасминової революції». Повідомлення глави партії «Ан-Нахда» («Відродження») Р. Ганнуші про необхідність впровадження демократичної системи і соціальної справедливості в державі за прикладом Туреччини вкотре засвідчило той факт, що турецька модель модернізації на той час виступала зразком для країн Арабського світу.

Однак після початку антиурядових масових акцій протесту в Єгипті 25 січня 2011 р. офіційна Анкара зайняла нейтральну позицію і лише із посиленням страйків запропонувала власний план виходу із кризи, який полягав у:

- створенні тимчасового уряду після відставки президента Х. Мубарака;
- розробці нової Конституції;
- проведенні виборів у вересні 2011 р., коли збігає термін президентства Мубарака;
- забезпеченні новою владою демократизації суспільно-політичного процесу, проведення економічних реформ;
- недопущенні чергового загострення суніто-шиїтського протистояння в країні тощо [11].

Після оприлюднення цього плану прем'єр-міністр Туреччини Р. Ердоган закликав єгипетського президента Х. Мубарака негайно піти у відставку, що було розцінено у тогочасних єгипетських ЗМІ як прояв особистої неприязні Ердогана до Мубарака [12].

Під час візиту до Єгипту 3 березня 2011 р. президент Туреччини А. Гюль закликав єгипетських військових сприяти швидкому проведенню відкритих і вільних виборів і заявив про готовність Туреччини надати Єгипту всіляке сприяння в цьому процесі, спираючись на історичні зв'язки двох народів, їх спільну сунітську віру та власний досвід здійснення політичних і економічних реформ [10, с. 107].

Щодо Сирії, то Туреччина тривалий час намагалася уникати різких заяв з приводу подій у цій країні. У кінці квітня 2011 р. на засіданні турецького уряду під головуванням міністра закордонних справ Туреччини А. Давутоглу було розглянуто заходи, які необхідно здійснити

у разі збільшення потоку біженців із Сирії. Тоді ж Рада національної безпеки Туреччини в спеціальній заяві закликала Сирію негайно провести реформи, спрямовані на забезпечення законних політичних, соціальних і економічних вимог сирійського народу [11].

Однак Анкара і надалі продовжувала підкреслювати своє негативне ставлення щодо процесу реформування основних сфер суспільного життя країни, який здійснювало шиїтське керівництво держави на чолі з Б. Асадом.

Стосовно подій «арабської весни» у Лівії, то після ліквідації режиму М. Каддафі в жовтні 2011 р. Туреччина виступила категорично проти іноземного військового втручання з метою підтримки лівійської опозиції. Туреччина також відмовилась підтримувати пропозиції НАТО щодо втручання в лівійські події. Зокрема, Р. Ердоган засудив резолюцію РБ ООН № 1970 від 26 лютого 2011 р., вважаючи, що санкції проти Лівії лише посилять страждання лівійського народу. Військове ж втручання ЄС і НАТО в лівійський внутрішній конфлікт розцінювалося турецьким політичним істеблішментом не інакше як імперіалістична агресія. В цьому зв'язку важливо зауважити, що Туреччина неодноразово засуджувала політику Франції щодо Лівії, зокрема прагнення Парижа очолити військову кампанію проти режиму М. Каддафі.

Як зазначало офіційне турецьке керівництво, метою французького втручання є зовсім не підтримка демократії в Лівії, а енергетичні ресурси цієї країни. У відповідь на таку жорстку позицію Анкари щодо політики Франції Н. Саркозі не запросив Туреччину 19 березня 2011 р. до Парижа, де був проведений

саміт 22 країн НАТО щодо ситуації у Лівії [13]. Правда, пізніше Туреччина була вимушена підтримати прийняття Радою Безпеки ООН резолюції № 1973 від 17 березня 2011 р. А. Даутоглу висловив з цього приводу надію, що ця резолюція ООН по Лівії приведе до припинення збройних дій і сприятиме початку діалогу між опозицією і владою [14].

Пізніше Туреччина все-таки дала свою згоду на проведення військової операції, проте не під егідою НАТО, а під контролем ООН. 24 березня 2011 р. парламент Туреччини схвалив рішення щодо участі армії країни у військовій операції в Лівії. При цьому Р. Ердоган зазначив, що Туреччина ніколи не стрілятиме по лівійцях, і як тільки буде досягнута єдність Лівії на основі демократичних вимог народу, Туреччина якнайшвидше залишить цю країну [15].

Загалом активізація регіональної політики Туреччини на Близькому Сході під час арабських революцій свідчить про початок реалізації геополітичної доктрини неоосманізму в регіоні, який ще на початку минулого століття був невід'ємною частиною Османської імперії.

Однак прагнення Туреччини стати регіональним лідером в Арабському світі сприймається неоднозначно, про що свідчать проведені соціологічні опитування громадської думки країн регіону. Так, виходячи з результатів соціологічного опитування турецького Фонду економічних і соціальних досліджень у листопаді 2013 р. під назвою «Ставлення до Туреччини на Близькому Сході в 2013 році», проведеного в Єгипті, Йорданії, Лівані, Палестині, Саудівській Аравії, Сирії, Іраку, Ірані, Тунісі, Омані, Бахрейнні, Катарі, ОАЕ, Кувейті, Ємені та Лівії, показники досить сильно знизилися

порівняно із попередніми роками. Найбільш низький рейтинг Туреччини серед населення Сирії: тільки 22% опитаних сирійців заявили про позитивне сприйняття Туреччини (порівняно з 28% у 2012 р. і 44% у 2011 р.). Ставлення Анкари до сирійського керівництва охарактеризували як «вороже» 88% респондентів. Тільки 21% сирійських респондентів (найменший відсоток серед представників різних держав) підтримали ідею про те, що Туреччина може слугувати «моделлю» для інших країн Близького Сходу [16, р. 183].

Таким чином, революційні події в країнах Арабського світу на початку 2011 р. можуть розцінюватися як перевірка на спроможність реалізації нової зовнішньополітичної та безпекової доктрини Турецької Республіки.

Загалом життєздатність турецьких зовнішньополітичних устремлінь залежить від спроможності Туреччини впливати на стабілізацію ситуації дипломатичними методами та запропонувати себе як модель для мирної трансформації політичних режимів арабських країн у руслі процесів модернізації за турецьким зразком.

Труднощі на шляху реалізації близькосхідної політики Анкари викликає також і курдське питання, а саме неспокійний кордон Туреччини з Північним Іраком на південному сході країни. 19 жовтня 2011 р. Анкара розпочала чергову наземну операцію із використанням авіації на півночі Іраку з метою переслідування та знищення бойовиків сепаратистської Робітничої партії Курдистану, яка вже понад чверть століття намагається здобути статус автономії на південному сході Туреччини [17]. Побутує думка, що Ірак буде розподілено на

декілька малих держав, що практично неминуче та відповідає планам Вашингтона, адже ще 30 років тому в американському науковому колі обговорювалась можливість створення вільного Курдистану внаслідок підкорення Великого Близького Сходу.

Ескалація напруги на півночі Іраку є результатом терористичних акцій, що здійснюються курдами, які мешкають поблизу південного сходу Туреччини, представниками Робітничої партії Курдистану, а також появи у ЗМІ заяви заступника прем'єр-міністра Курдистану про те, що його уряд збирається створити незалежну курдську державу на півночі Іраку.

Цілком імовірно, що Анкара і надалі створюватиме так звану зону безпеки між північчю Ірану та південним сходом Туреччини. Відбудеться захоплення півночі Іраку та створення буферної зони. Отже, збройне протистояння триватиме та вимагатиме від Туреччини постійної уваги до курдської проблеми й пошуку нових ресурсів.

Реалізуючи свою неоосманістську доктрину в регіоні, турецьке керівництво вважає іслам основним чинником об'єднання країн Близького та Середнього Сходу, тому майбутнє регіону ним вбачається у створенні світової ісламської держави («умма»). Задля реалізації цієї ідеї Туреччина нинішнє суніто-шиїтське протистояння розцінює як певний пережиток. Тому вважається цілком допустимим встановлення дружніх відносин як із більшістю сунітських держав регіону, так і з шиїтським Іраном. Так, зокрема, відповідно до ідей турецького євразійства Туреччина намагається об'єднати свої зусилля з Іраном та створити так званий ситуаційний

військово-стратегічний альянс з усіма зобов'язаннями, що з цього випливають. Ефективна діяльність такого альянсу, за задумом турецьких керманів, призвела б до створення нового центру регіонального тяжіння, відкритого для інших мусульманських країн. Однак проти такого альянсу виступають більшість сунітських держав, зокрема Саудівська Аравія.

Намагаючись грати роль арбітра-медіатора, а далі – активного політичного гравця в регіоні, турецький уряд прагнув підвищити регіональний престиж репрезентованої ним моделі суспільно-політичного та економічного розвитку, і тим самим – Туреччини як держави, що органічно поєднує сучасне демократичне врядування та традиційну ісламську ідентичність.

Однак, як показала політична практика, поки що арабські країни не готові визнати Туреччину єдиним центром тяжіння, регіональним лідером, що обумовлено сильним релігійним позиціонуванням у регіоні Саудівської Аравії та Ірану. Всі намагання Туреччини вирішити суніто-шиїтський конфлікт на основі доктрини неоосманізму поки що не мають успіху.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варбанець П. А. Ісламський світ та альтернативні моделі сучасності. *Дослідження світової політики*. 2009. Вип. 50. С. 56–72.
2. Kissinger H. Does America need a Foreign Policy? Toward a Diplomacy for the 21st Century / перевод с англійського под редакцією Б. Л. Иноземцева / Центр дослідвань постіндустріального общества. *Свободная мысль*. Москва: Научно-издательский центр «Ладомир», 2002. 206 с. URL: http://www.pseudology.org/MID/Kissindzher_Nuzhna_li_Amerike_vneshnyaya_politika2.pdf

3. Волович О. О. Турецький неоосманізм і арабські революції 2011 року: інформаційно-аналітичне есе. Публікації за 2011 рік. Одеський філіал Національного інституту стратегічних досліджень [сайт, стара версія]. URL: <http://www.niss.od.ua/p/404.doc>
4. Электронные библиотеки / Российский совет по международным делам. Электрон. дан. [Москва: РСМД, 2013]. URL: <http://russiancouncil.ru/spec/library/index.php?a> (дата звернення: 30.03.2019).
5. Kovacs A. Saudi Arabia Exporting Salafi Education and Radicalizing Indonesia's Muslims. *German Institute of Global and Area Studies. Leibniz-Institut für Globale und Regionale Studien in Hamburg*. 2014. No. 7. 4 p.
6. Зінько С. Ю. Іслам у сучасній світовій політиці: монографія. Львів: Prostir-M, 2005. 276 с.
7. Davutoğlu A. The Three Major Earthquakes in the International System and Turkey. *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*. 2013. No. 48 (2). P. 1–11.
8. Davutoğlu A. Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007. *Insight Turkey*. 2008. No. 10 (1). P. 77–97.
9. Исаев Г., Сотниченко А. Ближний Восток: война и политика. Москва: Издательский дом Марджани, 2010. 96 с.
10. Ихсаноглу Э. Исламский мир в новом веке. Организация Исламского сотрудничества: монография. Москва: ИВ РАН, 2013. 416 с.
11. Колобов О. А. Стратегические ориентиры современной внешней политики Турецкой Республики. *Актуальные проблемы изучения современной Турции: материалы международной научной конференции (г. Новгород, Россия, 27 апреля 2007 г.)*. Новгород: ИСИ ННГУ, 2017.
12. Defense Intelligence Agency Secret Documents / Syria: Muslim Brotherhood / May 1982/Document/Author:(b)(3):10USC424/P.1–3. URL: <https://syria360.files.wordpress.com/2013/11/dia-syria-muslimbrotherhoodpressureintensifies-2.pdf>
13. Central Intelligence Agency USA / National Foreign Assessment Center / Iran: Exporting the Revolution / Secret files / Approved for release 2018/05/12CIA - RDP81B00401R000500100001 – 8 – Pages 4–5. URL: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP81B00401R000500100001-8.pdf>
14. Gibb H.A.R. The Encyclopaedia of Islam / Leiden, 257 p. Кавказский Узел. 21.11.2016. URL: <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/171291/>
15. Игошина Ж. Б. «Арабская весна» нелиберальной глобализации. *Ориенталист*. Персональный сайт Жанны Борисовны Игошиной. URL: <http://igoshyna.com/ru/publications/internet-publications/30-arabskaya-vesna-%20neoliberalnoj-globalizatsii> (дата звернення: 18.06.2019).
16. Azzam L., Gouverneur A. The Life of the Prophet Muhammad – Peace and blessings of Allah be upon him. Islamic Texts Society USA. 1999. 22 p.
17. Defense Intelligence Agency Secret Documents / Syria: Muslim Brotherhood / May 1982/Document/Author:(b)(3):10USC424/P. 1–3. URL: <https://syria360.files.wordpress.com/2013/11/dia-syria-muslimbrotherhoodpressureintensifies-2.pdf>

REFERENCES

1. VARBANETS, P. (2009). Islamic World and Alternative Models of Modernity. *Doslidzhennia svitovoi polityky* (Research of the World Politics), Vol. 50. pp. 56–72. [in Ukr.]
2. KISSINGER, H. (2002). Does America Need a Foreign Policy? Toward a Diplomacy for the 21st Century. [online] Center for Postindustrial Society Research. *Svobodnaya mysl*. Moscow: Lodomir Research and Publishing Center, 206 p. [Available at]: http://www.pseudology.org/MID/Kissindzher_Nuzhna_li_Amerike_vneshnyaya_politika2.pdf [in Rus.]
3. VOLOVYCH, O. *Turkish Neo-Ottomanism and the Arab Revolutions of 2011: An Information-Analytical Essay*. Publications for 2011. [online, site old version] Odessa Branch of the National Institute for Strategic Studies.

- Available at: <http://www.niss.od.ua/p/404.doc> [in Ukr.]
4. *Electronic Libraries*. [online] Russian Council for International Affairs. Electronic data [Moscow: RSMD, 2013]. [Available at]: <http://russiancouncil.ru/spec/library/index.php?a> [Accessed 30 March 2019]. [in Rus.]
  5. KOVACS, A. (2014). Saudi Arabia Exporting Salafī Education and Radicalizing Indonesia's Muslims. *German Institute of Global and Area Studies. Leibniz Institute for Global and Regional Studies in Hamburg*. No. 7, 4 p. [in Eng.]
  6. ZINKO, S. (2005). *Islam in Modern World Politics: A Monograph*. Lviv: Prostir-M, 276 p. [in Ukr.]
  7. DAVUTOĞLU, A. (2013). The Three Major Earthquakes in the International System and Turkey. *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*. No. 48 (2), pp. 1–11. [in Eng.]
  8. DAVUTOĞLU, A. (2008). Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007. *Insight Turkey*, No. 10 (1), pp. 77–97. [in Eng.]
  9. ISAYEV, G., SOTNICHENKO, A. (2010). *The Middle East: War and Politics*. Moscow: Mardzhani Publishing House, 96 p. [in Rus.]
  10. IHSANOĞLU, E. (2013). *The Islamic World in the New Century. Organization of Islamic Cooperation: A Monograph*. Moscow: IV RAS, 416 p. [in Rus.]
  11. KOLOBOV, O. (2017). Strategic Guidelines of Modern Foreign Policy of the Republic of Turkey. In: *Aktualnyye problemy izucheniya sovremennoy Turtsii: materialy mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii, 27 aprelya 2007 g.* (Current Issues in the Study of Modern Turkey: Proceedings of the International Scientific Conference, April 2007). Novgorod: ISS NNSU Press. [in Rus.]
  12. *Defense Intelligence Agency Secret Documents / Syria: Muslim Brotherhood / May 1982 / Document / Author: (b) (3): 10USC424 / [online] pp.1–3*. Available at: <https://syria360.files.wordpress.com/2013/11/dia-syria-muslim-brotherhoodpressureintensifies-2.pdf> [in Eng.]
  13. *Central Intelligence Agency USA / National Foreign Assessment Center / Iran: Exporting the Revolution / Secret files / Approved for release 2018/05 / 12CIA - RDP81B00401R000500100001 - 8 - [online] pp. 4–5*. Available at: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP81B00401R000500100001-8.pdf> [in Eng.]
  14. GIBB, H.A.R. *The Encyclopaedia of Islam / Leiden, 257 p. Caucasian Knot. 11/21/2016* [online] Available at: <https://www.kavkaz-uzel.eu/articles/171291/> [in Rus.]
  15. IGOSHINA, Zh. “Arab Spring” of Neoliberal Globalization. *Orientalist. Zhanna Igoshina's Personal Website*. [online] Available at: <http://igoshyna.com/ru/publications/internet-publications/30-arabskaya-vesna-%20neoliberalnoj-globalizatsii> [Accessed 18 June 2019]. [in Rus.]
  16. AZZAM, L., GOUVERNEUR, A. (1999). The Life of the Prophet Muhammad – Peace and Blessings of Allah Be upon Him. *Islamic Texts Society USA*, 22 p. [in Eng.]
  17. *Defense Intelligence Agency Secret Documents / Syria: Muslim Brotherhood / May 1982 / Document / Author: (b) (3): 10USC424 / [online] pp. 1–3*. Available at: <https://syria360.files.wordpress.com/2013/11/dia-syria-muslim-brotherhoodpressureintensifies-2.pdf> [in Eng.]